

บรรณานุกรม

ค้นฉบับตัวเขียน

"สมุทรโฆษคำฉันท์." หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยคำเส้นกินสอขาวและเส้นทรกาล.
เลขที่ ๑ - ๔๔; มัดที่ ๓๒ - ๓๗.

หนังสือภาษาไทย

เกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัย. องค์การนิสิต. ชุมนุมวรรณศิลป์ (ผู้รวบรวม).
วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย, สโขทัย - ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์อักษรสยาม, ๒๕๑๗.

ศรี อมาตยกุล. ศิลป์ไทย, รวมบทความทางศิลป์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มช.,
๒๕๑๖.

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๑๓.

พ.ณ. ประมวญมารค [ม.จ.จันทร์จรรยา รัชนี้] (ผู้รวบรวม). กำสรวลศรีปราชญ์ -
นิราศวันทรี ประชวรณคดีวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องลิลิตพระลอ และกำสรวล
ศรีปราชญ์. ("สมุดขุคประมวญมารค" อันคัม ๕). กรุงเทพฯ: แพรพิทยา,
๒๕๑๒.

แดงกาศ, ร. (ผู้จัดพิมพ์) กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ: องค์การกาของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

วาทกรรม. อสังการศาสตร์. ป.ส. ศาสตร์ ยูแปด. พระนคร: (ม.ป.ท.),
๒๕๐๔. (พิมพ์ในงานฉานนกิจศพ คุณหญิงรีว เกษตรศิริวิทยักษ์ ณ สุสานหลวง
วัดเทพศิรินทราวาส ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๔)

ศิลปากร, กรม (ผู้รวบรวม). จินตคามณี เล่ม ๑ - ๒ กับบันทึกเรื่องจินตคามณี และ
จินตคามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ. กรุงเทพฯ: ศิลปากร, ๒๕๑๒.
(จินตคามณี เล่ม ๑ - ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๕ จินตคามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ
พิมพ์ครั้งที่ ๒)

..... ที่มาของอนิรุทธคำฉันท์ และบทละครเรื่องอนรุทธพระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ, ๒๕๐๓.

..... บทกวีนิพนธ์ของพระศรีมโหสถ รัตนกวีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช พร้อมควยประวัติและจดหมายเหตุ. กรุงเทพฯ, ๒๕๐๔.

..... พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

..... มหาชาติคำหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

..... ศึกษาธิการ, กระทรวง (ผู้จัดพิมพ์). หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่องลิลิตพระลอ.
พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๗.

..... สงวน อ้นคง. พระที่นั่ง ประคองและป้อมในพระราชอาณาจักรไทย. กรุงเทพฯ:
เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๕

สมภพ ภิมย์. กุลาการ. ("ปภิกษะกลี" หมายเลข ๑๓). กรุงเทพฯ :
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๓.

สมมตอมรพันธ์, กรมพระ (ยูงขำระ). ทวาทศมาส. กรุงเทพฯ : แผนกภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

สมุทรโฆษคำฉันท์. คุรุสภาผู้จัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

สมุทรโฆษคำฉันท์ฉบับชำระใหม่. กรมศิลปากรผู้จัดพิมพ์. กรุงเทพฯ, ๒๕๐๓.

สมุทรโฆษคำฉันท์. [ม.ป.ท., ม.ป.ป.]

สมุทรโฆษคำฉันท์. [ม.ป.ท.], ๒๕๕๗.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ประวัติยลศิลปลังกา ชาว ขอม. ("หนังสือชุดประกอบ
การศึกษาของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร"). กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน). ประเพณีปลูกเรือนแต่งงาน. พระนคร :
บรรณาการ, ๒๕๑๒.

เสื่อโคคำฉันท์ (คัดสำเนามาจากหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติซึ่งระบุว่าสมเด็จพระนางเจ้าสุชาวลมารศรี ทรงให้จัดพิมพ์ขึ้น) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๕.

หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่องฉิลิขยวนพ่าย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๑๖.

หอสมุดแห่งชาติ (ผู้รวบรวม). ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ. ภาค ๑.
กรุงเทพฯ: ศิลปากร, ๒๕๔๕. หน้า ๑ - ๒๕, "สมุทโฆษชาดก"

อนิรุทธคำฉันท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๗.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Macdonell, Arthur A. A Sanskrit Grammar for Students. 3d ed.

London: Oxford University Press, 1927. Appendix II.

Monier-Williams, Sir Monier. A Sanskrit-English Dictionary.

new enlarged and improved ed. Oxford: Clarendon
Press, 1899.

Winternitz, Mauritz. A History of Indian Literature. Vol. 1.

Translated by Mrs. S. Ketkar. 2d ed. New Delhi:

Oriental Book Reprint Corporation - Munshiram
Manoharlal, 1972.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

สมุทรวินิจฉัยค้นคว้าเขียนเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ มี ๔๗ เล่มสมุดไทย
แบ่งออกเป็น ๒๗ ชุด ดังนี้

๑. เลขที่ ๑ - ๔ ฎ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๒
หอสมุดชื่อเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๔๕๖ มีแต่คนจนจบ
เรื่องบริบูรณ์
๒. เลขที่ ๕ - ๙ ฎ ๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๒ และ ๓๓
เลขที่ ๕ - ๘ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด คำเนินความแต่คนมาถึง
รณานิขถูกแย่งภรรยาไป เลขที่ ๙ ซ้ำกับเลขที่ ๘
เลขที่ ๙ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวย เป่าโรหิตย์) มอบให้
หอสมุดใน พ.ศ. ๒๔๗๓ คำเนินความต่อจากนั้นไป
จนจบเรื่อง ลักษณะเป็นฝีมือเดียวกันเขียน
๓. เลขที่ ๑๐ - ๑๒ ฎ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๓ - ๓๔
เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด บอกชื่อว่าสมุทรวินิจฉัยนันทภาคย์
คำเนินความแต่คนมาจนท้าวพระยาทั้งหลายทำศึกแย่ง
ชิงนางพันชุกดี มีโคลงนำ
๔. เลขที่ ๑๓ - ๑๔ ฎ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๓ - ๓๔
พิมพ์เสนเจ้ากรมพุทธรัตนสถาน มอบให้หอสมุดใน
พ.ศ. ๒๔๔๓ คำเนินความแต่คนจนถึงชมสระที่
ศาลเทพารักษ์เมื่อไปแค้น
๕. เลขที่ ๑๕ - ๑๘ ฎ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๔
เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด มีบอกว่าพระยาราชเสนา
หอพระสมุทวารวิญญาน ๒๕ ตุลาคม ๒๔๗๕, ๑ เล่ม

ส่งแผนกวรรณคดี ดำเนินความแต่จนจนถึงหมอข้าง
เบิกไพรเสรีจใหม่มาทูลพระสมุทรมโฆ มีโคลงท่าย
บอกว่า นายเรื่องจำลอง^๑

เลขที่ ๑๘

พระราชกรณีย (แจ่ม บุรณะนนท์) มอบให้หอสมุด
ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ (จ.ศ. ๑๒๖) ดำเนินความต่อมา
จนนางพันธุภักดีครวญ

๖. เลขที่ ๑๘ - ๒๑

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๔

เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด เริ่มแตกกรบระหว่าง
อัครเสนา กับศรจักร ไปจนจบเรื่อง แต่ในเลขที่ ๕
เมื่อจบตอนพิทยาธรรวญมีโคลง (ที่อ้างถึงใน
วิทยานิพนธ์บทที่ ๒) กำกับ

๗. เลขที่ ๒๒ - ๒๔

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ และ ๑/๓ มัคที่ ๓๔ - ๓๕

เป็นสมบัติของหอสมุด เฉพาะเลขที่ ๒๒ และ ๒๓ นี้
เขียนบอกนายเกษจำลองถวาย (พระมหาราชครู
(ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) แต่ง)
ดำเนินความแต่จนจนถึงพระราชสาส์นรบพระสมุทรมโฆ

๘. เลขที่ ๒๕ - ๒๖

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๒ มัคที่ ๓๕

เลขที่ ๒๕

พระองค์เจ้าหญิงวังศันทรพระทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔
ข้างหน้าเขียนบอกว่า สมุทรมโฆคำฉันท์แต่งค่อใหม่
เล่ม ๔

เลขที่ ๒๖

เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด ดำเนินความต่อจากเลขที่ ๒๔
เป็นแต่ความหายไป ๔ บทบั้ง และเว้นช่องไฟกว้าง
ความจึงมีแต่ตอนรบกันเท่านั้น

^๑ เป็นเสนาขาว.

๙. เลขที่ ๒๗ - ๒๘ ฐุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๓๕
 หอสมุดซื้อจาก นายวิลเลียม เจ เกกนี ในวันที่ ๒๙
 ธันวาคม ๒๔๙๖
 เลขที่ ๒๗ ขางหนาเขียนตัวคินสอว่า พระสมุทโรฆ โธม ๓
 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๙๔ - ๑๔๑
 ความตอนต้นขาด มาจบเล่มตอนที่กล่าวกันว่าจบสำนวน
 พระมหाराชครูพอดิ
 เลขที่ ๒๘ หนาต้นมีตัวคินสอเขียนว่า หนาคน ฉบับพิมพ์ครูสุภา
 ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๑๔๑ - ๑๖๓
 พระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์ ตลอดสมุด และ
 เมื่อจะเริ่มเนื้อความมีเขียนมหाराชนิพนธ์ เป็น
 ชุดเดียวกับขาดความพอดิ ตามความเชื่อเรื่องสำนวน
 จบตรงพิทยาธรครวญ และมีโคลงท้ายเล่มเช่นเดียวกับ
 ชุดที่ ๖
๑๐. เลขที่ ๒๙ - ๓๑ ฐุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๓๕
 เลขที่ ๒๙ และ ๓๑ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด เฉพาะเล่มเลขที่ ๒๙ นั้น
 มีเขียนท้ายเล่มหน้าคนสมุทโรฆ โธม ๒ ขอรับ
 ได้ไปรคขอรับ
 เลขที่ ๓๐ เจ้าจอมมารคาชุ่ม ใน ร. ๔ มอบให้เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๗ ความตอกันทั้ง ๓ เล่ม เริ่มแต่ตอน
 ชมสระไปจนจบเรื่อง และจบความสมัยอยุธยาที่เล่ม ๓๐
 มีโคลงท้ายเช่นเดียวกับชุดที่ ๖ เล่ม ๓๑ เป็นสำนวน
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
๑๑. เลขที่ ๓๒ ฐุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๓๖
 สมบัติเดิมของหอสมุด เริ่มความแต่พจนานุกรม
 จนถึงบุขานนทิการ

๑๒. เลขที่ ๓๓

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

สมบัติเดิมของหอสมุด เริ่มความแตกจนตั้งฉาก
คลองขวาง

๑๓. เลขที่ ๓๔

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

ไต่จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เขียนชื่อว่า
สุทธิโพธิ์ จากเริ่มตนจนถึงชมขวาง

๑๔. เลขที่ ๓๕

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

สมบัติเดิมของหอสมุด เขียนชื่อว่า สุทธิโพธิ์
จากเริ่มตนจนถึงทำพิธีกระสุทธิก่อนไปคลองขวาง

๑๕. เลขที่ ๓๖

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

กรมพระนเรศวรฤทธิ ประทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘
เนื่องความมีแตกจนถึงชมขวาง

๑๖. เลขที่ ๓๗

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

พระราชประสิทธิ์ (เทียม ชูโต) มอบให้หอสมุดเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๘ เริ่มแตกจนไปถึงที่พิธีก่อนคลองขวาง

๑๗. เลขที่ ๓๘

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๖

สมบัติเดิมของหอสมุด เริ่มหน้าเบิกโรงเรื่องจรเข้
กัดกัน จนถึงทำพิธีกระสุทธิ

๑๘. เลขที่ ๓๙

ศุ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัคที่ ๓๙

พระองค์เจ้าหญิงประภัสสร ประทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑
ตั้งแต่เริ่มตนจนถึงลาไพรและหาที่ปักพล

๑ เส็นขาว.

๑๘. เลขที่ ๔๐
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 พระสุวรรณภักดี (อน) ให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ตั้งแต่
 เริ่มจนถึงพรรณาทางทรงลักษณ์
๒๐. เลขที่ ๔๑
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 นางเครือวัลย์ เทพหัสดิน ให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕
 ตั้งแต่เริ่มจนถึงตอนลงสรง
๒๑. เลขที่ ๔๒
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 เจ้าพระยามุขมนตรี (อวย เปาโรหิตย์) มอบให้เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๕ เริ่มไหว้ครูเล่นหนังจนถึงนางซารี
 ไปทูลเชิญ
๒๒. เลขที่ ๔๓
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 พระองค์เจ้าหญิงประภัสร์ ประทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓
 เขียนบอกว่าเล่ม ๒ เริ่มจากพระสมุทรมโฆไปยัง
 ต้นกุ่มทอง จนกระทั่งบรรทมคืนหลังจากอุ้มสม
๒๓. เลขที่ ๔๔
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 สมบัติเดิมของหอสมุด (คนขาดปลายขาด) เริ่มจาก
 รมพระนครจนถึงขวาแหงดอก
๒๔. เลขที่ ๔๓
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 สมบัติเดิมของหอสมุด จากพระสมุทรมโฆพานางพินชูปดี
 ไปชมพิมพ์านจนพรากรกัน และนางพินชูปดีถวาย
๒๕. เลขที่ ๔๖
 ๓๑ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๗
 สมบัติเดิมของหอสมุด (ชำรุด) จับตอนรบทพิสิภษัตรีย
 จนถึงแกบน

๒๖. เลขที่ ๔๙

กฎ ๑๑๓ ขึ้น ๑/๓ มัดที่ ๓๙

หนังสือของวัดบวรนิเวศ มีขนาดเป็น ๒ ตอน

๑. ตอนเทพารักษ์รำพึงจนถึงวาครูป
๒. ฐิติ์พระเจ้าในสนามรบ และแสดงศรศิอบ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

ฉันทที่มีแต่งในยุคแรกเริ่ม

เพื่อให้เห็นลักษณะของฉันทที่มีแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ก็ขอยกตัวอย่างฉันททุกชนิดที่ปรากฏในคำฉันทสมัยนั้นทุกเล่ม มาเปรียบเทียบกันไว้ด้วย ดังต่อไปนี้

ก. ฉันท ๑๑ ซึ่งมีแบบบังคับตรงกับฉันทชื่อ ^{ฉันทวิเชียร} ~~ฉันทวิเชียร~~ ของสันสกฤต ปรากฏมีอยู่ในคำฉันททุกเรื่อง ตั้งแต่ในระยะแรกเริ่ม ตัวอย่างได้แก่

ก.๑ นิราศสี่กา

ไอ้แก้วกับคนเออย	คังถาน้องมาเจียรไกล
ราพรายพานุชไป	เรียมไคร้เพราะปักนี้
เหตุมีแต่ก่อนแล้ว	ศรีสทามแก้วบวาทิ
จักว่าจักหากิ	เมื่อฤาพบแก้วคู่ชอบ

ก.๒ มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์มหาพน)

ยอมไม่มีลูกช้อย	ต่างต่างหยอดคอกวงแขวง
ปลายยอดจำเทอดแทง	แสงเพียงเมษมิพรรณ
เขี้ยวมาพ้พร่องเพรา	ฤจคังเขานีลาชัน
หูกวางตระแบกบรรพ	ชริพรรณไพสา

ก.๓ สมุทโฆษคำฉันท

โดยทิศอุครมี	พระนครอันควรรชม
สมญาชื่อเมืองพรหม	บุรีบูรณกาล
อจาจณญบุรีอิน	ทรอันเทพนฤมาน
มหามเหพาฬาร	จรรโลงชเรศศรี

ก.๔ อนิรุทธคำฉันท์

บัคนั้นสมเด็จหลาน	กฤษณเทพจักรี
รำลึกพนาลี	สุชมัยกรวีธา
เสด็จไปบังคมพระ	อัยกาธิเบศร์ลา
จักไปพนาทวา	พนพฤกษ์ศิขร

ก.๕ จินตคามณี

กฤษดาณูชูลีนอม	ศิริกราบสุเบญจางค์
ในบาทสุบาทางค	บทรัตนเจษฎา
แห่งองค์ชัตติโย	รสนารตนาถา
ปิ่นเกล้าอยุธยา	บุรีรมยกรุงไกร

ก.๖ เสือโคคำฉันท์

ดูรายพาลพยัคฆ์	พฤศกทั้งสองศรี
ซึ่งสุจางงมี	วรจิตรใจอารีย์
ประคิษฐในสัจย์	แลธรรम्मัตยโอฟาร
แทนทศกำหนดศาร	อภิมรรตรักกัน

ข. ฉันท์ ๑๒ ตรงกับไตรภูมิดฉันท์ นอกจากที่เป็นตัวอย่างในจินตคามณีแล้ว ก็ปรากฏในหนังสือคำฉันท์สมัยแรกนี้อีกเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ได้แก่

ข.๑ เสือโคคำฉันท์

ครันแลได้ศุภกร	วรโยคชยา
วรवारมทา	แลมหุรดิอันควร
ที่จะแรกวรกิจ	แลมहितิจำนวน
บุรการทั้งมวล	ที่จะสฤษฏ์สำเร็จ

ข.๒ จินตคามณี

วรเคษฉวีต	วรสิทธิพิศาล
วรฤทธิคราน	รณรงควิไชย
วรเกียรติคโโบ	บวโรสุประไพ
วรชาติวิไล	ยวิลาศประภา

ค. ฉันท์ ๑๔ ตรงกับวสันตคติฉันท์ ของสันสกฤต มีในคำประพันธ์ประเภทฉันท์ทุกเรื่อง ตัวอย่างได้แก่

ค.๑ นิราศสี่คา

นยกางว่ายังมีภริษัตรีหนึ่ง	และมีภรรยาอนนต์
อุโรธานเรียบโชนจล	แลบไค้อิมจิตรจง
เจตรนแก่มิยทานผูอื่น	แลมองล็กภักกายงค
หญิงธานาพาลทอนงค	แลบควรวคิควเวรา

ค.๒ สมุทรวนิษคฉันท

พระราชเอารสประเสวีรัฐ	ธควยรูปพิทยา
ศึกษารณคุณคุณา	ธิกคักก็สมมูรณ
พระพินทุทศธรณี	ศวรเสวยมโหศูรย์
รอยทาวบังคมประนคตุล	บทเรณูราชา

ค.๓ อนิรุทศฉันท

กมเกลลาก็ทูลทุกชทุกชา	ดูรความอันแคนเคื่อง
ใจรักบ่าวราศนถบคิเปลื่อง	จิตศขาทูราทวา
นำหนาสรสรกคือชลพรว-	ษแลพาษปหารา
อ้าพอมาจำทุกชทุกชา	ดูรเคื่อคฤคัยคอง

ค.๔ จินตาวณิ

ปางเสด็จประพาสสวนวานาค์ ศิขรินทรโฆษจร
 พฤษภาวดีวิวิธพร— ฌประดับประดาเคียร
 ซอซอระเบียบกลประกิต นุประกอบประดับเขียน
 บานแบ่งสุมาลยนุรเมียร คุจประนมประนังถวาย

ค.๕ เสือโคคำฉันท

ข้าขอประนมกรประนต บงกชบทเรื่องรอง
 ธาตวาราฤทธิจ้านอง สฤทธิโลกยสพสล
 ธมไมวโรรักษชก สัตว์ทั่วธาธา
 เทวาสูราสุรอนน— ฌปรั้นตมุชา

ง. ฉันท ๑๕ ตรงกับมาลินี

ง.๑ นิราศสี่คา

ปางคราญพิไลถึงโฉมเนลา ทิวสัศวเหงา บได้จร
 คณสฤณชรับชรับชรอน จิตรวิจลอร กัฟิโรช
 จันรูกชบมิตรับทศรับโคตร พังสราโรช ลห้อยใจ
 บมียลภักษพลอยพิไลย เนงบศรับทโค กัตรีครอง

ง.๒ มหาชาติคำหลวง

ดูกรทวิขจันรศสำนาน นกตระการมี อันดับไป
 วิจิตรสลิตเสียงใส ปีกวังรองไร ดูเขียวขจี
 ปรมูทอนุชกรรยา สฤณา สฤณีสรี
 สุรตีวิวิตวาที ในพนาลี ลัญจงขม

ง.๓	อนิรุทธคำฉันท์		
	พลคชครเมามัน	ผูกจรีสรร	คโไตร
	พลคชครสายสมร	ภูษณาภรณ์	ประทับคาศ
	พลคชครชนฤนาศ	สรรพประทับมาศ	แต่งคน
	พลคชครราฎรมณ	แล่นก็แล่นชน	ก็ชนชนะ
ง.๔	จินคามาณี		
	นิกรวิหคมีบัวบุล	ร้องจะแจ้วจूर	จรงใจ
	นิกรวิหคสบสมัย	ร้องระวังไพโร	วนัสสถาน
	นิกรวิหคขึ้นบาน	ชมพระสมภาร	เสด็จจร
	นิกรวิหคประเอียงอร	บินณอัมพร	ก็ร่อนเรียง
ง.๕	เสื่อโคคำฉันท์		
	มคธพจนบุปโปง	ซึ่งจะแทนสนอง	คุณาใน
	ครุณวินุลยมีชัย	ชลย์กษไภษย	สรเสวีคุณ
	มหิทธิพิพิชอคุลย์	เคชสนองสุน	ทราภาพ
	มณุษย์ประทุษรุอันอาบ	ทุกขแทรกทราบ	ก็สเบย

จ. ฉันท ๑๕ ตรงกับ *ศกษพหุวิหิต* สักกุกวิภักชีตลันท์

จ.๑ นิราศสี่คา

ทั่วเทพยเท่าในอมรคามา
ทุกทิววิมานา   เรื่องเคช

ขอจงมาทางกรรสีตพาลไภษเกท
อัยาระไคมีเหตุ   พาวธา

จ.๒ มหาชาติคำหลวง

สาธิตวชิรสูคนธโรจนก่าจร

สุทนต์บวร	นฤมิติน
มีอ้อยเอมโอรอันอ่อนอันมีมธุรสลิล	
กลิ่นกินบพิทก้า	กียวน

จ.๓ สมุทรโชนคำฉันท

เทพพิณธูปตีอันมีมุขคือจันทร์

จามัลย์ศรีนคีน	ตระอาล
หาญบาลบมิพบตระหลบทุกขมาพาน	
พิศวงในสถาน	บรรทม

จ.๔ อนิรุทธคำฉันท

แสนเสนางคบคินทรียาทรพเนจร

อัมพรชระอำอัป	บุลี
เสียงแตรสังข์แลพาทยเกวียนคนตรี	
อึ่งเองบพิทตี	ตระการ

จ.๕ จินคามณี

เบื่องบนในวนเวศวนาครนุไพร

แถวธารน้ำไหล	ระริน
นานามัจฉกั้วายคะคล้ายนุจรฉวิล	
แตกสาครแลสิ้น	ชุนอง

จ.๖ เลือโคค่างันท์

เมื่อนั้นอรรถกมุณีฤๅสาธุณนของ
 แจมจันทร เจริมจอง ชญา
 เฉวียงสายพรรณรายสุทรวิภูสนพัตรมา
 ลัยเลปนกามา ตระศัก

ฉ. ฉันท ๒๑

ฉ.๑ ตรงกับ สุทธธรรมา มื้ออยู่แต่ในจินตคามณี

โกมลเคียรคาชนทีชาร ปทุมกุสุมบาน
 งามตระการบาน ประทับคา
 บัวเพื่อนลินจงอเนกา วิวิธวิจิตรมา
 รุคว่าเพยพา ก็หอมขจร

ฉ.๒ ตรงกับ เยสันตา

นิราศลีลา
 กีก้องโอโฆศณศรับตรี ปากาวจรรย์
 บัพการร้องเรื่องเสียงสาร
 พังศรับเพียงชีพวายปราณ จำพิจิตรกาล
 กระหม่นกระเมริมหนึ่งพองสยงชน

ช. ฉันทประสม มื้ออยู่ในนิราศลีลา และถูกยกให้เป็นตัวอย่างในจินตคามณี

๒ ชนิด คือ

ช.๑ คิลกวิเชียร

อูรประทับอูรณงง ปรามาศศิรวไว
 จุมพิตริมไร รัศคัททกัลยา
 ปริสังคฤติพระองค์ อนุชพนิกา
 สมสนุกนิสเนหา รศราคเอมอร

ช.๒ วิเชียรคิลก

เคยพาทพระหัตถ์เหนือ	อรรราชกัญญา
กอดเกี่ยวคือกาญจนลดา	อันโอบอ้อมทุมามาลัย
พิศพิศกรรมดลศศิ	บริสุทธเปรียบปาน
เปรมร่วมมฤตสุรบันคาล	รคิตคบันเจอดใจ

ช. ฉันท ๓๐ ปรางค์แต่ในจินตคามณี ชื่อสกลรัตนฉันท

ข้าขอปรนมหบทบรมมารวิชัยเจษฎา	บวรบรมตลา
คตปาฏิหารรังสี	
เสตานิรัตนะปริตตปลังครศมี	บริชาสัญจนรุจี
จรัสวรชุตีชัชวาล	

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค.

อาวุธที่กล่าวถึงในสมุทรโฆษคำฉันท์ และ ลักษณะ
ตามที่มีบรรยายไว้ในตำราพิชัยสงครามฮินดูโบราณ

ตำราพิชัยสงครามฮินดูโบราณ แบ่งอาวุธเป็น ๔ ประเภท ได้แก่

๑. มุกตอาวุธ ไช้ซัด ฟุ้ง ยิง ขว้าง ทิ้ง โยน พ้นไปจากมือผู้ถือ
๒. อมุกตอาวุธ ไช้ประหาร ทิ่มแทง สับ พัน โดยไม่หลุดจากมือผู้ถือ
๓. มุกตมุกตอาวุธ ไช้ซัด ฟุ้ง ยิง ทิ้ง โยน พ้นจากมือหรือไม่พังกก็ได้
๔. มนตรมุกตอาวุธ หลุดพ้นจากมือผู้ถือไค้ด้วยอำนาจเวทมนต์

และอ้างถึงอัคนิปุราณะ ที่แบ่งอาวุธเป็น ๕ ชนิด คือ

๑. ยนตรมุกต เครื่องประหารหลุดพ้นจากมือด้วยยন্ত্রหรือจักร เช่น ธนู
๒. ปาณิมุกต อาวุธหลุดจากที่ด้วยแรงมือ เช่น หอก
๓. อมุกต เครื่องประหารที่ไม่หลุดจากมือ เช่น คาน
๔. มุกตสันธวาริต อาวุธที่ฟุ้ง ซัด ทิ้ง โยน ไปแล้วซัดกลับมาอีกได้ เช่น ลูกคิง
๕. พาหุยุทธ คืออาวุธป้องกันตัว ผู้ถือคิกกับแขนและร่างกายเมื่อรบ ประจัญบาน

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ มีอาวุธต่าง ๆ ตามลำดับที่ปรากฏในศึกสิบกษัตริย์ ดังนี้

๑. โทมร คู่มือของท้าวมถุรราช เป็นอาทิ ตำราพิชัยสงครามโบราณกล่าวว่า เป็นขวานเล็ก หัวเป็นโลหะ ธาตุ ค้ำเป็นไม้ รูปสัณฐานค้ำพุ่มคอกไม้ ยาวสามศอก มีโคคค มีสีแฉง เป็นจำพวกมุกตอาวุธ คู่กับทรมณ ขวานใหญ่ซึ่งทำด้วยเหล็ก คอโค้ง หัวโต ยาว ๕๐ องคุลี กลมโคยรอบกำหนึ่ง

๒. ศร เป็นอาวุธของเกาศึก มคธราช และพระสมุทรมโฆ คำราพีไชยสงครามเรียกว่าธนู เป็นจำพวกมุกตารุช อคินปุราณว่าเป็นอาวุธวิเศษ ไม่มีอื่นเสมอ พิศนุอยู่บนป้อม คนหนึ่งอาจสู้ศรได้ตั้งร้อย สมมติกันว่าเป็นเทพมีศอโต พักตร์เล็ก อูระและภฎิกะบาง ปฤษฏางค์แข็ง ร้างสูง ๔ ศอก โกงค่อมอยู่ ๓ แห่ง จิวหายาว แลบลี้นุมโษษรูอยู่เสมอ มีหนวดและตาขงออกจากโษษรูดูน่ากลัว สีแดงเป็นโลหิต ประคับด้วยพวงมาลัยอันหาค่ายใส่พุ่งทับโต คัมภีร์สมุทรมโฆบอกวิธีใช้ว่า ต้องคักโนมลงด้วยมือซ้าย จับสายธนูด้วยมือขวา แล้วจับลูกธนูวางบนหัวแม่มือซ้าย ระหว่างนิ้วมือซ้ายให้จกกับคันธนู คันธนูนั้นไม่กำหนดความยาว แต่สายธนูยอมเป็นสองสายโดยมาก ผู้ยิงธนูจะมีแผ่นหนังเรียกว่าพาหุศรณำ คีคอยู่กัษแขนซ้ายป้องกันมิให้สายธนูฟาดกระแทกแขนในเวลาเที่ยง และมีปลอกสวมหัวแม่มือซ้ายด้วยเรียกว่า องคุลิตุรณำ ลูกธนูนั้นกล่าวว่ามีสี่ฐานใหญ่ เป็นสี่นิ้วกำ ยาวสามศอก กลมโดยรอบ ๑ อัญชลี (คือ ๑ กำ หรือ ๒ ฝ่ามือ)^๑ แล่นไปได้ไกลมาก และกริยาที่แล่นไปเป็น ๒ ทาง ท่าที่ยิงธนูมี ๑๔ ท่า

๓. เกาทันท์ เป็นธนูของเทพนิกร ไม่มีกล่าวถึงในคำราพีไชยสงครามอินทุโบราณ เข้าใจว่าเป็นหน้าไม้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายศร หรือธนูนั่นเอง

๔. คาย หรือ คาว เป็นอาวุธมัทราช เป็นจำพวกอมุกตารุช เรียกชื่อว่าอิลี มีความยาว ๒ ศอก สันฐานโค้งหงาย ใบคมกว้าง ๕ องคุลี ไม่มีกระบังสำหรับถือ และมีกริยากัดแวง ๔ ท่า

๕. คทา เป็นอาวุธท้าวเทพพิชัย และจิตตเสน เป็นจำพวกอมุกตารุชเช่นกัน ตามคำราพีไชยสงคราม เป็นกระบองเหล็ก สันฐานเรียวแหลม ข้างคันโต ประคับด้วยหลาวแหลน ๑๐๐ แห่งทั่วไป ศิระประคับเกี้ยวอันยาว ๔ ศอก ลำโตะเท่าเพลามีปลอกทองคำ สามารถหุบข้างให้หุบและฟาดถูกเขาให้ละลายได้ มีกริยากัดแวง ๒๐ ท่า ถ้าบรรจิวไว้ในอาวุธลากลอง ยิงออกไปได้คาวดินปืน

นอกจากคทา คำราพีไชยสงครามยังบอกชื่ออาวุธประเภทกระบองไว้ อีกหลายอย่าง ได้แก่

^๑ น่าจะเป็น ๑ ฝ่ามือ

๑) ลक्षุท กระทบงสันเล็ก มีปากกว้าง ยาวใหญ่ สันหุ้มโลหะ สันแต่โคนมาก รูปคล้ายพืชนีหนึ่ง ลำตัวแข็งแรง สูง ๒ ศอก

๒) มุสุณทิ กระทบงแปดเหลี่ยม หัวเป็นแปดเหลี่ยม ลำกระทบงโค มีก้ามจับ มีปล้องโต ยาวสามซ้าแซน สีคังงูเห่า มีกิริยา ๒ อย่าง

- แล่นหมุนไป
- โลกเคนไปมา

๓) ภินทิวาล กระทบงคค รูปคกงอน หัวคคใหญ่ยาว ๑ ศอก กลม โดยรอบ ๑ ฝ่ามือ เมื่อจะข้างยื่นเขื่องตัว เท้าซ้ายวางหน้าเท้าขวา ก่ากระทบงหมุนเวียน ๓ รอบ แล้วจึงข้างไปหมายเท้าซ้ายคิก

๓ ชนิดนี้เป็นมุกตาวุธ

๔) มุสฎ สากรบ มีปลายสองข้างเหนียวแน่น ไม่มีหัว ไซ้ฟาดและทุบตี

๕) มยุช พลอง เป็นไม้ยาว มีกระบ้ง สูงเท่าลำตัวคน ประดับลูกพรวน มีลวดลายใช้ควมกับโล่ห์หรือคัง

๒ ชนิดนี้เป็นอมุกตาวุธ เช่นเดียวกับคทา

๒. ชรรค์ อารุชของท้าวพิทยุต ตำราพิไชยสงครามจัดไว้ต่างหากไม่รวมกับ อารุชโค คัมภีร์นิติประกาศิกาของไวศณฺพยาน ยกย่องให้เป็นยอดอารุชที่ท้าวมหาพรหม เนรมิตขึ้นระหว่างเทวสงคราม ยาว ๕๐ องคุลี กว้าง ๔ องคุลี เมื่อเกิดบนยอดเขา หิมาลัย มีแสงสว่างรุ่งเรือง และแผ่นคินก็ไหว ท้าวมหาพรหมมอบแก่พระอิศวร ครั้นสิ้น เทวาสुरสงคราม พระอิศวรประทานแก่พระนารายณ์ พระนารายณ์มอบต่อให้ฤๅษีมรวิจิรักษา ต่อ ๆ กันมาจนถึงกฤษณะฤๅษี กฤษณะฤๅษีถวายแก่พระอินทร์ พระอินทร์ประทานให้จตุโลกบาล จตุโลกบาลจึงประทานให้พระมณูสุริยบุตร ใช้เป็นเครื่องลงโทษผู้ผิด จึงปรากฏมีพระชรรค์ ในโลกมนุษย์แต่ครั้งนั้น

ตามตำนานถือว่าพระเพลิงเป็นเทพประจำพระชรรค์ แต่รุทธ (รุท) เป็น อธิบดีของพระชรรค์นั้น คาวที่เป็นต้นวงศ์ของพระชรรค์คือ คาวโรหิณี แต่คาวประจำ พระชรรค์คือ กฤคิกา

พระขรรค์มีนาม ๕ อย่าง คือ นิสครีธา (เนคสีธา) อสี วิศมน ชทค
คิณยมธรม ทูราสท ศรีครุภ วิชย และธรมมูล

วิธีถือพระขรรค์มี ๓๒ ท่า เมื่อไม่ใช้เหน็บไว้กับกายข้างซ้าย

๗. วัชระ หรือเพชร อาวุธของจิตครถ ^{เดิม}ตำนานว่าเกิดจากกระดูกสันหลัง
ฤๅษีทธีจิ สำหรับให้พระอินทร์ต่อสู้กับพญาคาสุร มีแสงรุ่งโรจน์เท่าดวงอาทิตย์โกฏีควง
ลักษณะคล้ายไฟประลัยโลก มีเขี้ยวยาวโยชน์หนึ่ง มีลิ้นแลบออกมาควาย และมีปล้อง
๑๐๐ ปล้อง ยาว ๑๐ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์ ประดับด้วยหลาวแหลนโคยรอบ สีคล้าย
ฟ้าแลบมีความจับแข็งแรง ๑๖ พระองเจิตศกคงมีลักษณะเดียวกัน แต่ขนาดเล็กกว่า

๘. หอก หรือศักดิ์ อาวุธของขุมภาสูร ตำนานว่าเป็นมุกตาวุธ ยาว ๒ ศอก
มีกิริยาแล่นหมุนคว้างไปเสมอ มีลิ้นคม แหลม เท้าประกอบด้วยเล็บคั่งสัตว์ร้าย เปล่งเสียง
เหมือนกระดิ่ง ปากตั้งราชสีห์อาอยู่ สีมัวดำ แดงควายโลหิตชาติก ประดับด้วยพวงมาลัย
คือไต้พุง โศเทากำมือ แล่นไปได้ไกล วิธีใช้ต้องจับขึ้นชักออกไปด้วยมือทั้งสอง

ตำราพิไชยสงครามยังได้กล่าวถึงหอกอีกชนิดหนึ่ง คือ โคศิรม ยาว ๒
ชั่วเท้า ตัวเป็นเหล็ก ค้ำเป็นไม้จับหนักมือ สูง ๑๖ องคุลี ต้นแหลม กลางโศ ใบคม
สีดำ รูปสามเหลี่ยม ตำนานว่าพระอินทร์ประทานแก่มนุษย์ด้วยลัญจกรประทับดวงหนึ่ง
จึงถือเป็นราชกกุธภัณฑ์

๙. ข้อน อาวุธของนิกุมภ (กุมภ) ตำราพิไชยสงครามเรียกว่า มุทคร
ว่ามีปลายเป็นเหล็ก ไม่มีหน้า มีปากกว้างยาว ๓ ศอก สีคล้ายสีน้ำผึ้ง ค้ำแข็งแรง สันฐาน
กลม เป็นสีคำ วัคโคยรอบ ๑ กำ น้ำหนัก ๔ ภารา วิธีใช้ต้องยกหมุนรอบตัว ใช้ทุบตี
สัตว์และคนให้ล้ม

๑๐. จักร อาวุธอีกอย่างหนึ่งของมัทราช ตำราพิไชยสงครามว่ามีสันฐานกลม
แบน วัคโคยรอบเท่ากับสองคืบ มีช่องสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง สีเขียวเหมือนน้ำคราม แต่
ศุกรนี้คิดว่าวัคโคยรอบถึง ๑๐ ศอก

เก็บความจาก อี.บี. เบวินี (ผู้แปล) ตำราพิไชยสงครามฮินดูโบราณ (ภาค
แรก) ซึ่งกองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร กรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหาร
สูงสุด ตรวจชำระจากต้นฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลโท พระสุรินทรฤทธิ
(ปลั่ง อังศุลโยธิน) พ.ศ. ๒๔๖๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

ชื่อ เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กฤษะกุล

สำเร็จการศึกษาชั้นอักษรศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับสอง (ภาษาไทย)
จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ และเข้าศึกษาต่อ
ในคณะบัณฑิตวิทยาลัย แผนกภาษาไทย ตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๑๔ เป็นต้นมา

ระหว่างเขียนวิทยานิพนธ์ มีตำแหน่งเป็น ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ประจำแผนก
ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กองบรรณารักษ์ ส่วนบัญชีการกรรณแผนกที่ทหาร.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย